

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ КРЕДИТОРІВ ПРИ ТРИВАЛОМУ НЕВИКОНАННІ ЗАКОННОГО РІШЕННЯ СУДУ,

протягом банкрутства державних підприємств,
відповідно Конвенції про захист прав людини
та основних свобод (ч. 1. ст.6)

Амінат Сулейманова,
здобувач кафедри міжнародного права зарубіжних країн
Національної юридичної академії України імені
Ярослава Мудрого

*Exempli docent
Приклади навчають
(латинське прислів'я)*

Захисту прав людини традиційно присвячується чимало наукових досліджень у галузі права. Дуже корисними вбачаються наукові дослідження в галузі права Ради Європи¹.

Проте з усього масиву права Ради Європи, однією з найбільш актуальних є саме Європейське право з прав людини.

Проте, на жаль, дослідження в цій галузі переважно проводяться

на теоретичному рівні, не показуючи практичного зв'язку із повсякденною юридичною практикою.

Так досить корисним є Навчально-практичний посібник *Захист прав та майнових інтересів у Європейському суді з прав людини*². В цьому виданні аналізується саме можливість звернення до Європейського Суду з прав Людини за захистом майнових прав та інтересів особи.

Крім того в науковій статті "Європейський Суд з прав людини в системі захисту прав громадян України" д.ю.н., професор Кубко Є.Б.³ надає дуже детальний аналіз інструментів захисту прав осіб, наданих

¹ Перш за все вважаю за доречно відмітити такі наукові праці, як:

Harris D.J., O'Boyle M., Warbrick C. Law of the European Convention on Human Rights. — London: Butterworths, 1995;

Francis G.Jacobs, Robin C.A. White. The European Convention on Human Rights. Second edition. — Clarendon Press, Oxford, 1996

Van Dijk, P., Van Hoof, G.J.H. Theory and Practice of the European Convention on Human Rights (second edition). — Deventer: Kluwer, 1990;

Matcher, F., Petzold, H. (eds.) Protecting of Human Rights: the European Dimension. Studies in Honor of Gerard Wiarda. — Koln, Carl Heymanns Verlag, 1998;

Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: Джерела і практика застосування. — К.: Арттек, 1997;

Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — К.: Українська Правнича Фундація, 1999. — №1;

² Мармазов В.Є. Пушкарь П.В. Захист прав та майнових інтересів у Європейському суді з прав людини. К.: Видавничий Дім "Юридична книга", 2001.

³ Колектив авторів: д.ю.н., проф. О.В. Зайчук, д.ю.н., проф. Н.М. Оніщенко, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, к.ю.н. Н.І. Карпачова, д.ю.н., проф. В.Ф. Сіренко, д.ю.н., проф. В.С. Журавський, д.пед.н., проф. О.В. Матвієнко, д.ю.н., проф. Є.Б. Кубко, к.ю.н., проф. С.В. Бобровник, к.ю.н. Т.І. Тарахонич, к.ю.н. Н.М. Пархоменко, к.ю.н. О.Л. Богініч, к.ю.н. О.Л. Львова, к.ю.н. Л.О. Макаренко, к.ю.н. Г.В. Кикоть, к.ю.н. М.О. Томашевська, к.ю.н. В.Ю. Васецький.)

Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: Монографія / Кол. авторів; За заг. ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. — К.: "Юридична думка", 2007.

Конвенцією на міжнародному та національному рівні.

Проте, в цій статті мені б хотілось більш детально дослідити можливість залучення прецедентної практики суду, як механізм захисту прав осіб, в ситуації, коли джерелом порушення таких прав є саме чинне законодавство України.

Конвенція про захист прав та основних свобод, що була підписана в Римі 4 листопада 1950 року, підписана Україною 9 листопада 1995 року, ратифікована Верховною Радою України 17 липня 1997 року та набула чинності для України 11 вересня 1997 року з визнанням права на індивідуальну заяву та визнанням обов'язкової юрисдикції Європейського суду з прав людини.

Конвенція в системі джерел права України, згідно ст. 9 Конституції України, має такий самий статус, як і інші законодавчі акти України. Щодо прецедентів Європейського суду з прав людини, то його рішення є невід'ємною частиною Конвенції як практика її застосування та тлумачення згідно із Віденською Конвенцією про право міжнародних договорів 1969 року.

Дуже цікавим є вивчення системи, створеної Конвенцією про захист прав людини та основних свобод, що має відповідні механізми захисту, зокрема через Європейський суд з прав людини.

Не дослідженим в цій галузі залишається практичне значення для практикуючих українських правників Європейського суду з прав людини, як механізму захисту прав осіб.

Зокрема захист права власності.

Історично захист права власності не був закріплений із самого початку у Конвенції про захист прав людини та основних свобод, а був

закріплений у Першому протоколі до неї. Це було пов'язано з проблемами, що виникли у країн-учасниць при обговоренні питання чи може захист права власності включатись до первісного тексту Конвенції про захист прав людини та основних свобод. На теперішній час стаття 1 "Захист права власності" Протоколу №1 є однією з найбільш застосованих статей Конвенції, як і стаття 6 "Право на справедливий суд".

В цій статті мені хотілось би дослідити як, через використання, зокрема цих статей Конвенції, можливо захистити права, дієвих інструментів захисту яких в Україні не має.

Мова піде про порушення прав осіб, що мають місце протягом банкрутства держаних підприємств.

В державах, що тривалий час ідуть ринковим шляхом, банкрутство — явище природне і широко розповсюджене. Разом з тим, являючись ринковим інструментом оздоровлення економіки, банкрутство, в наших умовах, нерідко стає механізмом розмивання активів або фактичної "приватизації", при якому більшість реальних боргів колишнього державного підприємства, як за господарськими договорами, так і з виплати заробітної плати, залишаються непогашеними.

Традиційною є ситуація, в якій кредиторська заборгованість, підтверджена рішеннями судів, включається до переліку вимог до підприємства-банкрута, після чого починається процедура банкрутства, тривалістю в декілька років. Протягом цієї процедури, та після її закінчення така заборгованість залишається непогашеною.

Виною тому положення в національному праві, що формально за-

хищаючи державну власність, в дійсності стають дієвим інструментом "несплати боргів".

Проте, для захисту своїх прав, кредитори, що майже втратили надію повернути заборгованість державних підприємств, можуть бути визнаними жертвами порушення по відношенню до них ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Отже:

Частина 1 статті 6 (право на справедливий судовий розгляд):

1. Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Доцільно зазначити, що ст. 6 Конвенції є найбільш поширеною нормою в практиці розгляду справ Європейським судом. Не виключенням із цієї статистики є і Україна⁴.

Для нас основною проблемою залишається тривалість виконання рішень національних судів, що, порушує питання щодо дотримання **розумного строку** в розумінні ч.1. ст.6 Конвенції. За інформацією Міністерства юстиції з усіх справ, які Європейський суд з прав людини надіслав Уряду на комунікацію, 60% складають заяви, в яких заяв-

ники скаржаться на невиконання рішень національних судів.

Виходячи із практики, що склалася в Європейському Суді, головними критеріями розумності строків судового розгляду є: складність справи — об'ємність і багатоепізодність; кількість інстанцій, задіяних при розгляді справи; поведінка сторін та державних органів; ступень організованості роботи суду. При цьому варто пам'ятати, що коли затягування судового розгляду відбувається повністю або в значній мірі з вини Заявника, то держава не буде нести відповідальності за порушення принципу розумного строку. Проте в деяких випадках Європейський Суд перевіряє, чи прийняв суд належні заходи з забезпечення своєчасного розгляду справи.

Велике практичне значення має також питання про початок та кінець строку судового розгляду. У цивільних справах початком строку може вважатись день звернення за судовим захистом, а закінченням — **виконання судового рішення**.

Відповідно до усталеного прецедентного права Суду § 1 статті 6 гарантує кожному право подати в суд чи відповідний орган будь-який позов, який стосується його цивільних прав та обов'язків; таким чином, § 1 статті 6 передбачає "право на суд", одним з аспектів якого є право доступу до суду, тобто право порушувати в судах позов для вирішення цивільного спору. Однак, як це було

⁴ Найбільш показовими є справи:

SOVTRANSVTO HOLDING v. UKRAINE (Application no. 48553/99) Judgment 25/07/2002
 SOKUR v. UKRAINE (Application no. 29439/02). Judgment 26/04/2005
 BAKAY AND OTHERS v. UKRAINE (Application no. 67647/01) Judgment 9/11/2004
 KARPENKO v. UKRAINE (Application no. 10559/03) Judgment 10/08/2006
 KIRILO v. UKRAINE (Application no. 19037/03) Judgment 10/08/2006
 DUBENKO v. UKRAINE (Application no. 74221/01) Judgment 11/01/2005
 MERIT v. UKRAINE (Application no. 66561/01) Judgment 30/03/2004
 SVETLANA NAUMENKO v. UKRAINE (Application no. 41984/98) Judgment 9/11/2004

багаторазово зазначено в юриспруденції Суду, "це право було б ілюзорним, якби національна правова система Високої Договірної Сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судове рішення залишалось невиконаним, на шкоду будь-якій стороні. Важко уявити собі ситуацію, якби § 1 статті 6 докладно описував процедурні гарантії, які надано сторонам у спорі, — справедливість, відкритість і розумність строку провадження, — і не передбачав би гарантій виконання судових рішень; тлумачення статті 6 як положення, що лише гарантує право на звернення до суду та проведення судового розгляду, могло б призвести до ситуації, несумісної з принципом верховенства права, який Високі Договірні Сторони зобов'язалися поважати, ратифікувавши Конвенцію. Отже, виконання судового рішення має розглядатися як невід'ємна частина "судового процесу" для цілей статті 6 Конвенції. Таким чином, усі ті гарантії, які передбачені в § 1 статті 6 Конвенції, повинні застосовуватися і на стадії виконання рішення. Однею з таких гарантій є встановлення розумного строку провадження, а отже, і розумного строку виконання рішення суду. Розумність строку виконання в кожній справі оцінюється окремо, враховуючи складність справи, поведінку заявника та державних органів".

Якщо тривалий час не виконується рішення суду, в якому боржником є приватне підприємство у зв'язку з нестачею у останнього коштів, то не може йти мова про порушення державою статті 6 Конвенції. Так, у справі "Шмалько проти України" Суд зазначив, що держава не може бути відповідальною

відповідно до Конвенції за те, що рішення суду не було виконане через відсутність у боржника — приватного підприємства коштів. Таке ж положення закріплено і в інших рішеннях Суду.

Інша ситуація, коли боржником є державне підприємство або підприємство, значна частка власності якого належить державі. Якраз вищезазначені підприємства і є боржниками у справах звертаючись за якими можна стверджувати порушення Державою ст.6 Конвенції.

У своїй прецедентній практиці Суд зазначає, що у справах щодо невиконання рішень суду у зв'язку з нестачею бюджетних коштів державний орган влади не має права посылатися на брак коштів на виправдання неспроможності виконати судові рішення про повернення боргу. Зрозуміло, що за певних обставин затримка з виконанням судового рішення може бути виправданою. Але затримка не може бути такою, що спотворює сутність права, гарантованого пунктом 1 статті 6 Конвенції. Не можна посылатись на ствердженні фінансові труднощі, яких знає держава, що перешкоджають заявникові отримати належні йому кошти відповідно до рішення суду.

Основними законодавчими бар'єрами для виконання рішень українських судів, де боржником є державне підприємство, є Закон України "Про введення мораторію на примусову реалізацію майна", Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом".

Так, Закон України "Про введення мораторію на примусову реалізацію майна" закріплює заборону на реалізацію основних фондів державних підприємств та підприємств, де

частка держави складає не менше 25%. Ця заборона часто унеможливує виконання рішень судів про стягнення боргів. Крім цього, вказаний закон є дискримінаційним щодо підприємств із приватною формою власності у порівнянні із державною формою власності.

Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", в свою чергу, теж впливає на тривалість виконання рішень судів, оскільки проведення ліквідаційної процедури або процедури санації може невіправдано затягувати виконання судових рішень про стягнення боргів з цих підприємств.

Ці закони стали предметом розгляду у справі "Сокур проти України" та інших аналогічних справах, в яких тривалий час не виконувалися рішення суду: спочатку через неможливість реалізувати майно підприємства-боржника, в якому частка держави складає більше ніж 25%, а потім — у зв'язку з процедурою відновлення платоспроможності боржника.

Вважаю за доречне детально зупинитись на аналізі цієї справи.

Отже:

"СОКУР ПРОТИ УКРАЇНИ"

У рішенні, ухваленому 26 квітня 2005 р. у справі "Сокур проти України", Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що: *було порушено ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція).*

Обставини справи

Заявник Федір Олександрович Сокур, 1940 р.н., є громадянином України, проживає у с. Гродівка Донецької області.

У травні 2001 р. місцевий суд ухвалив рішення у справі заявника.

Суд зобов'язав підприємство-відповідача (державну шахту "Новогродівська") сплатити заявнику 7 тис. 405 грн. — суму заборгованої заробітної плати за 1998-2000 рр. Тоді ж — у травні 2001 р. — було відкрито виконавче провадження.

Проте назване рішення залишалося невиконаним упродовж тривалого часу. Головною причиною невиконання була заборона на реалізацію майна підприємства-боржника. Спочатку рішення про заборону продажу його майна ухвалив господарський суд, який слухав справу про банкрутство цього підприємства (таке повноваження суду впливає зі ст. 12 Закону України від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом"; у редакції Закону від 30 червня 1999 р. № 784-ХІV). А з часу набрання чинності Закону України від 29 листопада 2001 р. № 2864-ІІІ "Про введення мораторію на примусову реалізацію майна" (далі — Закон № 2864-ІІІ), а саме — 26 грудня 2001 р., заборона на продаж майна шахти-боржника отримала пряму законодавчу підставу. Зазначений Закон стосується саме тих підприємств, у статутному фонді яких частка держави становить принаймні 25 % і має на меті захист державних інтересів. Конституційний Суд України визнав цей Закон таким, що відповідає Конституції України (рішення від 10 червня 2003 р. № 11-рп/2003, справа про мораторій на примусову реалізацію майна).

Лише у травні 2004 р. судові рішення у справі п. Сокура було виконане в повному обсязі.

Зміст рішення Суду

Заявник стверджував, що невиконання судового рішення на його ко-

ристь упродовж трьох років було порушенням його права на справедливий судовий розгляд, закріпленого у ст. 6 Конвенції.

Суд вкотре відзначив, що право на судовий розгляд охоплює й право на виконання судового рішення без невиконаних затримок. Однак у виняткових випадках може допускатися зупинення виконання рішення, зокрема для вирішення проблем державного значення.

Суд зазначив, що основне питання, яке він мав вирішити, полягало в тому, чи є держава відповідальною за затримку виконання рішення щодо заявника впродовж трьох років. Суд також мав оцінити, чи були виправданими обмеження на виконання судового рішення щодо заявника і чи не порушували вони справедливий баланс між інтересами держави та особи.

Суд вказав, що законодавство України передбачає два випадки, за яких виконавче провадження щодо державного підприємства може бути зупинено на невизначений строк без можливості для кредитора оскаржити таку затримку чи отримати у зв'язку з цим компенсацію шкоди. Перший випадок може виникнути у зв'язку із застосуванням господарським судом заборони на задоволення вимог кредиторів до припинення провадження у справі про банкрутство підприємства. Другий випадок — це неможливість державних виконавців домогтися виконання судового рішення шляхом примусового звернення стягнення на майно підприємства-боржника (за відсутності вільних коштів на рахунку цього підприємства) у зв'язку з дією законодавчого мораторію на примусову реалізацію майна державних підприємств, встановленого Законом № 2864-III.

Суд зауважив, що у справі заявника до підприємства-боржника суд, який слухав справу про банкрутство цього підприємства, спочатку застосував заборону на задоволення вимог кредиторів. А з моменту набрання чинності зазначеним законом державні виконавці втратили на невизначений строк можливість виконати рішення через звернення стягнення на майно підприємства, що вдруге призвело до зупинення провадження.

Суд вказав, що він не може заперечувати загальну правомірність як першої, так і другої підстав зупинення виконавчого провадження на невизначений строк. **Втім Суд звернув увагу на те, що відповідне законодавство України не надає ні кредитору — такому, як заявник, ні державному виконавцю хоча б якоїсь можливості оскаржити зазначені законодавчі обмеження, наприклад, у випадку несправедливого застосування обмеження судом, який слухає справу про банкрутство підприємства-боржника.** У законодавстві також не передбачена можливість отримати компенсацію шкоди, заподіяної зволіканням виконання рішення у наведених випадках.

Зрештою, Суд вказав, що невиконання судового рішення на користь заявника впродовж майже трьох років означає насамперед те, що держава істотним чином позбавила ч. 1 ст. 6 Конвенції її корисного значення. Суд зауважив, що Уряд не спромігся навести достатні пояснення такого зволікання. Тому Суд постановив, що мало місце порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції."

Таким чином, Суд ще раз зазначив, що кожна держава повинна мати відповідний, адекватний та достатній правовий арсенал для забез-

печення позитивних зобов'язань, які вона взяла на себе відповідно до Конвенції. Відтак, необхідно намагатися привести одні закони та підзаконні акти у відповідність з іншими, внести зміни у законодавство, застосування якого може вплинути на порушення гарантованих Конвенцією прав.

Говорячи про практичний зміст рішень ЕСПЛ для України та наслідки для особи, щодо якої були визнані порушення Конвенції, варто звернути увагу на

Рекомендація № R (2000) 2 щодо перегляду справ та відновлення провадження на внутрішньодержавному рівні в зв'язку із рішеннями Європейського суду з прав людини.

(Прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 19 січня 2000 року на 694 засіданні представників Міністрів) в якій, зокрема, сказано:

- Комітет Міністрів у відповідності до положень статті 15.b Статуту Ради Європи, враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшої єдності між його членами;
- приймаючи до уваги Конвенцію про захист прав людини і основних свобод (далі "Конвенцію");
- відмічаючи, що у відповідності до статті 46 Конвенції про захист прав людини і основних свобод (далі "Конвенцію") Сторони, що домовляються прийняли обов'язок дотримуватись рішення Європейського Суду з прав людини (далі Суд), за яким вони є стороною і, що Комітет Міністрів буде здійснювати контроль за його виконанням;
- маючи на увазі, що в певних умовах вищезазначений обов'язок може потягнути за собою прийняття заходів інших, ніж

тільки задоволення присудженого судом у відповідності до статті 41 Конвенції та/або загальних заходів, що забезпечують, наскільки це можливо, відновлення тієї ситуації, в якій знаходилась особа до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*);

- відмічаючи, що саме компетентні органи держави-відповідача вирішують, які заходи є найбільш відповідними для досягнення *restitutio in integrum*, приймаючи до уваги заходи, доступні у відповідності із національною правовою системою;
- маючи на увазі, проте, що практика Комітету Міністрів щодо здійснення контролю за виконанням рішень Суду свідчить, що за певних обставин перегляд справ або відновлення провадження у справі виявляються найбільш ефективними, якщо не єдиними засобами, для досягнення *restitutio in integrum*;

I. В світлі викладеного, пропонує Сторонам що домовляються пересвідчитись в тому, що на національному рівні наявні адекватні можливості для досягнення, наскільки це можливо *restitutio in integrum*.

II. Підтримує Сторони, що домовляються в їх прагненні вивчати свої національні правові системи для забезпечення існування адекватних можливостей для перегляду справ, включаючи відновлення провадження в тих інстанціях, в яких Суд встановив порушення Конвенції, і особливо в випадках, коли:

- i) постраждала сторона продовжує відчувати вплив негативних наслідків від рішення національної інстанції, яке не забезпечує справедливої компенсації і не може бути змінено шляхом пере-

- гляду або відновлення провадження по справі; і
- (ii) рішення Суду дозволяє зробити висновок, що
    - (a) оскаржуване рішення національної інстанції по суті суперечить Конвенції, або
    - (b) визнане порушення базується на процедурних помилках, що мають такий серйозний характер, що здійснює вплив на наслідки внутрішньодержавного розгляду.

Варто, також, звернути увагу на

П. 11 Пояснювальної записки до Рекомендації

11. В підпункті (i) визначаються випадки, коли постраждала сторона продовжує відчувати вплив негативних наслідків від рішення національної інстанції, яке не забезпечує справедливої компенсації. Положення вказаного підпункту будуть застосовуватись, до осіб, неправомірно позбавлених цивільних або політичних прав (особливо у справах про банкрутство). При цьому цілком очевидно, що має існувати причинний зв'язок між виявленими порушеннями і негативними наслідками.

Аналізуючи порушену проблему, та шляхи її вирішення в інших державах, вбачається за доцільне процитувати рішення Конституційного Суду РФ "...підлягає відшкодуванню державою шкода, спричинена при здійсненні правосуддя через цивільне судочинство в наслідок прийняття незаконних судових актів, що вирішують спір по суті. Це положення в його конституційно-правовому змісті та взаємозв'язку зі ст.ст. 6 и 41 Конвенції про захист прав людини та основних свобод **не може слугувати підставою для відмови у відшкодуванні державою шкоди, спричиненої протягом здійс-**

нення цивільного судочинства в інших випадках, а саме коли спір не вирішується по суті в наслідок незаконних дій (чи бездіяльності) суду (судді), в тому числі при порушенні розумних строків судового розгляду, якщо провина судді встановлена не вироком суду, а іншим відповідним судовим рішенням." Зауважимо, що посилання на Конвенцію в цьому рішенні наявне не тільки в мотивувальній частині, але і в резолютивній.

І останнє.

Важливим аспектом в подібних справах є тлумачення ст. 35 Конвенції, а саме вичерпання засобів національного захисту.

Відповідно до юриспруденції Суду, можна стверджувати, що в подібних випадках у заявника немає необхідності вичерпувати національні засоби, з огляду на те, що порушення його прав, є наслідком застосування законодавства України. Так, якщо рішення не може бути виконане внаслідок законодавчих перепон, на заявника не може бути покладена відповідальність за не звернення до суду зі скаргою на виконавця. Тобто не має сенсу звертатись до суду зі скаргою на закон. Яскравим прикладом такого перепону є Закон України "Про введення мораторію на примусову реалізацію майна".

Таким чином ми бачимо, наскільки дієвим може бути використання права звернення до Європейського Суду з прав людини для захисту прав осіб, в ситуації, коли, з огляду на недосконале національне законодавство України не спроможне захистити, а часом саме воно і порушує права, гарантовані Конвенцією та протоколами до неї. ♦